

Тијана Р. Поповић¹
Универзитет у Бањој Луци
Филолошки факултет

КРАТКЕ ФОРМЕ У АНДРИЋЕВОЈ ПРОЗИ

Апстракт: Усмена књижевност је важан дио писане књижевне традиције, нарочито код писаца који често и радо тематизују даљу историјску прошлост и народну културу, какав је и Иво Андрић. У његовом опусу се усмена књижевност јавља у различитим облицима и има различите умјетничке функције, а у овом раду издвајају се кратке форме у прози. Ту је ријеч о конкретним примјерима кратких форми у романима и приповијеткама те ће нагласак бити на узречицама, изрекама, пословицама, клетвама, бајалицама, прорицањима и здравицама, уз летимичан осврт на лирске и епске народне пјесме. Циљ рада је да се укаже на вишеструку функционалност различитих врста усменог књижевног наслеђа у Андрићевом прозном опусу.

Кључне ријечи: *Иво Андрић, усмена књижевност, кратке форме, роман, приповијетка.*

1. Увод

С обзиром на то да је цјелокупна писана књижевност изникла из своје усмене подлоге, разумљиво је и очекивано да је усменост у разноликим облицима трајно присутна у писаној књижевној умјетности, без обзира на род или жанр. У конкретним примјерима та присутност није обавезујућа, тако да постоје писци код којих усмено наслеђе не игра значајну поетичку улогу, као што постоје и они чије се дјело не може ни замислити без тог наслеђа. У новијој српској књижевности један такав, типичан примјер представља умјетнички опус Иве Андрића, поготово у оном дијелу који је заснован на хронотопу Босне под турском и аустроугарском влашћу, односно на народном предању и историјским чињеницама. О важности те врсте наслеђа у сопственој умјетничкој прози у више наврата писао је и сам Андрић, што експлицитно што имплицитно. Своју умјетничку филозофију приче и причања најпотпуније

¹ tijana.popovic@flf.unibl.org

је образложио у бесједи коју је говорио приликом уручења Нобелове награде. У есејима о српским писцима те теме се највише дотицао пишући у више наврата о Вуку Караџићу и истичући тврдњу Љубе Стојановића да је „Вук творац српске прозе и стила” (Andrić 1986: 33) те да је за Вука „познавање народног језика и умотворина уско везано са познавањем народног живота у целини” (Andrić 1986a: 78). Вуковски модел приче представљао је за Андрића основно мерило стилски убедљиве једноставности. Међутим, стилски се Андрић није само приклонио вуковском опредељењу за народни говор као онај који је потврђен друштвено најширом и историјски најдужом употребом, нити се пак само ограничио на образац реалистички упечатљивог и прецизног описа помоћу неке карактеристичне појединости. Поврх тога, он је нарочито неговао мисаону сабраност и ширину приповедачког хоризонта као средишње обележје нашег усменог приповедачког стила (Koljević 2012: 374).

Кад, рецимо, указује на примјер доброг сликовитог прозног стила, Андрић бира народну изреку која се односи на угојеног човјека: *Какав је као да је по Босни слијетце водио*, и додатно коментарише да „из ове реченице видимо читав систем просјачења и поткрадања слепаца” (1986: 37). Сличних мјеста има и у његовим текстовима о Његошу, Кочићу и Сими Матавуљу, па чак и у медитативној прози: „Ништа лепше ни дубље, ни безнадније, од народне мудрости у древним изрекама и стиховима! Она је свирепа фатаморгана наше савести” (Andrić 1976: 196). И Андрићева белетристика садржи ставове који се тичу важности усменог наслјеђа, а овдје наводимо један од најкарактеристичнијих исказа:

...треба послушкивати легенде, те трагове колективних људских настојања кроз столећа, и из њих одгонетати, колико се може, смисао наше судбине. Има неколико тачака људске активности око којих се кроз сва времена, споро и у финим наслагама, стварају легенде. Збуњиван дуго оним што се непосредно дешавало око мене, ја сам у другој половини свога живота дошао до закључка: да је узалудно и погрешно тражити смисао у безначајним а привидно тако важним догађајима који се дешавају око нас, него да га треба тражити у оним наслагама које столећа стварају око неколико главнијих легенди човечанства. Те наслаге стално, иако све мање верно, понављају облик оног зрнца истине око којег се слажу, и тако га преносе кроз столећа. У бајкама је права историја човечанства, из њих се да наслутити, ако не и потпуно открити, њен смисао. Има неколико основних легенди човечанства које показују или бар осветљују пут који смо превалили, ако не и циљ коме идемо. Легенда о првом греху, легенда о потопу, легенда о Сину

човечијем, распетом за спасење света, легенда о Прометеју и о украденој ватри... (2008: 188).

Критичка рецепција Андрићеве прозе пишчеву везаност за вуковску традицију углавном сагледава као један од најзначајнијих елемената његове поезике, онај по коме је његов стил толико особен и препознатљив. У том смислу може бити илустративан овај закључак Светозара Кољевића:

Свом друговању са народном књижевношћу и неким њеним већ делимично усахлим облицима Андрић дугује нека значајна обележја своје уметничке речи и својих романескних простора. Поред тога у суштини његових стваралачких порива лежи исто оно што је покретало и легендарно причање Шехерезаде – глас исконске људске жеље да се *завара крвник* и *продужи илузија живота и трајања* (2005: 209).

Већ на први поглед лако се уочава да је у Андрићевим романима и приповијеткама заступљено много разноликих усмених форми. Као за романсијера и приповједача историје, за Андрића су од посебне важности прозни облици легендарног и епски облици стихованог, десетерачког усменог предања, као основни облици усменог памћења. Њима писац „широко размиче временске и просторне границе свог дела” да би оно могло „да дише пуним плућима, да би појединачна и обична људска судбина могла да добије у њему универзалнији историјски статус и људски значај” (Koljević 2005: 191). Према наведеном Кољевићевом раду, усмена подлога Андрићевог прозног стваралаштва је вишефункционална. У првој и науочљивијој равни писац јој дугује своје темељне језичке обрасце и основни приповједни тон, потом гномичност израза, сликовитост сцена и пластичност ликова па, великим дијелом, и значењску универзализацију одабране приповједне грађе.

У Андрићевим прозним дјелима заступљени су готово сви фолклорни жанрови: епске и лирске пјесме, легенде, шаљиве приче, предања, као и краће говорне умотворине: загонетке, питалице, пословице, изреке, бајалице, клетве и заклетве, благослови и здравице (Vovan 1981: 477–483). Фокус овог рада биће на кратким формама у Андрићевој прози, а неке од њих ћемо приказати у даљој анализи.

2. Примјери кратких форми у Андрићевој прози

Кад је у питању основни Андрићев наратив, критичка литература га по правилу види као изданак насљеђа које је установио Вук Караџић својом редакцијом српских народних приповједака и својом историјском прозом. Тај сегмент сагледава се често и као једна од важних ознака његовог стила:

У вези са Андрићевим стилем најчешће се истиче његова умјетничка надмоћност која се темељи на једноставности израза блиској вуковском моделу наше класичне приповиједне прозе. То је у основи тачно, мада сигурно не и довољно објашњење. Према је било добрих покушаја да се проникне у тајну Андрићеве реченице и складно таласање њеног интонационог тока, тајна у том домену тешко да може бити до краја убједљиво научно образложена (Роровић 2017: 210).

У тону Андрићевог приповиједања заиста постоји нешто веома блиско „народном типу причања” (Živković 1956: 253), као што је „велико познавање народне књижевности било Андрићу од помоћи да дође до складног израза” (Nedić 1962: 233). То могу да посвједоче многе Андрићеве реченице, на примјер она почетна у приповијести *За логоровања*: „Учестали су захуктани татари, стизале су конаџије, и сад је већ сваки жив знао да ће доћи паша и да ће се ту логоровати” (Andrić 2008: 32). У питању је узорак оне врсте стила који је, попут народне приче, обиљежен једноставношћу и увјерљивошћу, и који је сам писац сматрао најтеже достижним.

2.1. Узречице, изреке и пословице

Ако је утицај усмене ријечи у домену тзв. приповједног тона теже доказив, он је потпуно очигледан у говору Андрићевих ликова.² Кад, рецимо, његов фра Петар у *Проклетој авлији* каже несрећном младићу из Смирне: „Ајде да запалимо по једну и да треснемо рђом о земљу, мајка му стара!” (Andrić 2008a: 88), одмах препознајемо у тој реченици један типично народски фразеолошки израз и једну типично народску узречицу. Њихова је функција стварање противтеже болесној, замршеној и нејасној Тамиловој причи, на коју фратар као прави човјек из народа нагонски реагује одбрамбено, спасавајући бар себе кад није у стању да помогне драгом човјеку који *од себе не може оздравити*. Јака црта усмености у говору многих Андрићевих ликова добрим дијелом чини их увјерљивим и одређује као карактере, а истовремено даје дјелу посебан језички колорит. Комични Мухсин, Омерпашин Евет-ефендија, сав стаје у своје пригодне узречице и узвике, које не престаје да расипа око себе, често и крајње непримјерено одређеној ситуацији: „Да си ми здрав и узбрдо брз! Машала, машала! Не буди ти урока!” (Andrić 1976a: 267). Колико његов расути

²Репрезентативан узорак Андрићевог поетичког ослањања на народну књижевност и усменост уопште представља роман *На Дрини ћуприја*, али пошто је о њему највише писано, у овом раду смо обратили аналитичку пажњу на нека друга дјела која су у овом погледу мање истраживана, прије свега романе *Омерпаша Латас*, *Травничка хроника* и *Проклета авлија*.

говор суштински одаје бескарактерност једне механичке лутке, толико ријечи орашког пароха фра Мијата Колара, из *Травничке хронике*, упућене каприциозној жени аустријског конзула, приказују искусног и одрешитог духовника: „Не можеш ти, жива била, доћерати у ред ове наше цркве и капеле па да сву царску хазну на њих потрошиш. Какви ми, такве нам и цркве; да је боље, не би ваљало” (Andrić 2004: 221). Није садржај ових ријечи оно што ће отјерати Ана Марију, јер она ионако не зна добро језик домородаца; то је њихов груби, припрости народски тон, који она одлично разумије. Фра Мијатово казивање је у потпуном контрасту с њеним нездравим и краткотрајним вјерским заносом, исто као што су потпуно опречни љубавни занос младог берберског помоћника Салка, због кога ће и са дрвета пасти, и отрежњујуће, приземне ријечи старе слушкиње, која ће видјети његов пад: „Уби ли се, кукавче? Ама, куд те белај носи по церизима?” (Isto: 217). Та искрена простота болнија је за младића од шамара његовог мајстора Хамида, којим га је лијечио од *кењчицука*, *ешекцука* и *беспослице* и, мада се у основи ради о трагичним неспоразумима, неизбјежни су и комични ефекти. У знаку чисте комике су готово све сцене у чијем је средишту један од травничких љекара, Јеврејин Мордо Атијас, са својим смијешним језиком:

– На ожичици ми нешто ко жеравка, теби на здравље, па боли, боли... – каже сељак, показујући прстом на средину груди, и хтео би да још неколико пута каже да га боли, али га Мордо прекида суво и убедљиво. – Туде нема ништа, туде га не може боли” (Isto: 267).

Поједине Андрићеве приповијетке, поготово оне у чијем су средишту неки од његових најистакнутијих причалаца, представљају праве параде књижевне усмености. Једна од таквих је и *Проба*, с главним ликом фра Серафином, чији оштри језик ником не остаје дужан па ни браћи редовницима. Посебна мета његове бритке, увијек народски обојене ријечи јесте фратарска дволичност, на коју се каткад устремљује анегдотско-пословички:

Немој ти да ме вучеш за језик, чујеш! Од тристо година има у нас пословица за наша три манастира: Крешевљаци ију, Фојничани пију, а Травничани крију. Ја, бели, не кријем (Andrić 2008: 465).³

³Пословица наведена у овом цитату има своје поријекло у анегдотском предању чији су предмет локални менталитети, а такве анегдоте Андрић често користи и у чистом облику, на примјер на почетку романа *На Дрини ћуприја*, гдје се наводе ријечи Старине Новака упућене Дјетету Грујици: „Кад сједиш у бусији, ти добро гледај путника који наиђе. Ако видиш да јордамли јаше а на њему црвен џемадан, сребрне токе и бијеле тоздуке, то је Фочак. Удри одмах, јер тај има и на себи и у бисагама. Ако видиш сиромашки одјевена путника: оборио главу и поклопио се по

Стилски су веома занимљиви и ријетки случајеви Андрићевог кориштења псовке као карактеристичног говорног облика, који код њега може да има статус узречице. Једну такву налазимо у говору попа Николе, важног лика из романа *На Дрини ћуприја*. Његов општепознати обичај да благим, шаљивим начином приступа варошкој дјечи псујући им баку, показује се као веома функционалан и у драматичној сцени ишчекивања команданта аустроугарских трупа, на ћуприји, док се остали народни прваци зноје и премиру од страха:

Ама, да запалимо још по једну; имамо кад, баку му његову, није ваља тица па да слети на ћуприју – говорио је поп Никола као човек који је одавно научио да шалом прикрива бригу и праву мисао, своју и туђу (Andrić 1964: 147).

Редајући своје безбројне приче о бројним женидбама, Андрићев причалац Заим из романа *Омерпаша Латас* сваки час уз устаљену узречицу користи пословице исказе којима покушава да своје измишљање представи као истину:

Ништа што се завадила са мојом првом женом и што ми је од куће направила пакао, него зађе тако по вароши, па што кажу: у једној руци слама а у другој ватра. Два би ока, што кажу, у глави завадила (Andrić 1976a: 23).

Изванредан је Андрићев осјећај за изражајну моћ пословице, зато је и њен функционални спектар готово непрегледан. Владимир Бован их, рецимо, у историјским романима наводи на десетине, док у *Госпођици* проналази само једну (1981: 480). Својом краткоћом и јасноћом она каткад најефектније сажима нечији став према нечему, на примјер став травничке чаршије према француском и аустријском конзулу, у роману *Травничка хроника*: „Једно шаров, друго гаров. Оно пас а ово му брат” (Andrić 2004: 106). Оваквом изразу политичког става сасвим је близак један сажет и тачан израз политичког положаја хришћанске раје унутар сукоба централне турске власти с босанским беговатом, у недовршеном роману *Омерпаша Латас*: „тешко магарету преко кога се ждребад бију” (Andrić 1976a: 283). Постоје ликови којима је читава комуникација са свијетом у знаку пословице, а такав је у својој лукавости и хладној уздржаности сарајевски жупник фра Грго. На велику узрујаност коју је код сликара Караса изазвала „груба гордост код Турака”, присутна на сваком кораку, фратар одговара мирноћом дугог искуства и утврђене навике: „Тако ти је то, мој маестро, одувијек у нас: јачи коња јаше, а слабији пјешке каса” (Isto: 135). А трагичну смрт католичке дјевојке Анђе, која је у жупничковој пропо-

коњу као да је у прошњу пошао, удри слободно, то је Рогатичанин. Такви су сви: тврдице и тутумраци, а пуни пара као шипак. Али ако видиш неку диванију: прекрстио ноге на седлу, куца у шаркију и пјева иза гласа, не ударај и не каљај руке узалуд, него пусти трице нек прође; то је Вишеграђанин, а тај ништа нема, јер се у њих пара не држи” (Андрић 1964: 30).

виједи постала „шугава овца његовог стада”, коментарише до бездушности хладно, што је истовремено и политички најкоректније: „пожњела је оно што је посијала” (Isto: 261). У сцени убјеђивања неприступачног херцеговачког првака, попа и војводе Богдана Зимоњића: „Имам и ја своје друштво, па видиш да нисам никог позвао. Друштво посла не свиђа” (Isto: 84), чак и свемоћни сераскер Омерпаша прибјегава пословичком начину говора, истина сасвим ријетко, кад се његова свемоћ претвара у немоћ.

2.2. Клетве, бајања и прорицања

Клетва спада у експресивније облике усмености Андрићеве прозе и јавља се у различитим регистрима. Понекад је носилац изузетно снажне емоције, као у натуралистички обојеној сцени болне и потресне немоћи младе Циганке, која крештавим гласом, након вишеструког силовања, проклиње војнике: „Гдје сте, аскери, курвини синови? Има ли вас још? Ево, издовољите се, пси вам мајку потезали! Вријеме вас небеско убило, као што ће вас и убити!” (Isto: 53). Андрић клетву активира и у контексту приказивања Омерпашиних унутрашњих немира изазваних сјећањем на сиромашко дјетињство и ране фатазме, из којих га је увијек враћао мајчин узнемирени глас: „Мићо, Мићо, видиш ли, бог те не видио, гдје ти је крава!” (Isto: 146). Сличан примјер упечатљиве мајчинске клетве у којој се мијешају осјећања љутње, страха и бриге налазимо у приповијести *Осатичани*:

Куд си се ту издиго, ђаволи те дизали!... Чекај, чедо моје, не мичи се, сад ће мама донијети мердевине... Е, дабогда, јуначе, врат једном сломио са тим твојим пењањем, к` о што ћеш га и сломити!... Чекај, мируј, држи се добро и не стај на танку грану!... (Andrić 2008: 518).

Ово говори Лексова Даринка најмлађем сину, који дозива у помоћ с високог дуда у авлији. Несретна жена, годинама мучена мужевљевом опсесивном страшћу за висинама, са ужасом открива да се тај луди осатички ген пренио и на њено и Лексово потомство. Само се оваквом клетвом, у којој су неразмрсиво повезани немоћна љутња и мајчинска њежност, могла тако успјешно поентирати та необична Андрићева приповијетка, једно од његових прозних ремек-дјела. На крају шестог поглавља романа *На Дрини ћуприја* постоји занимљива клетва којом се служе старе вишеградске жене, разгонећи дјечурлију из крађе шефтелија: „Да бог да ти Хајрудин перчин рашчешљао! На капији те мајка познала!” (Andrić 1964: 107). Привидно сурова, ова клетва је у основи

безазлена и изражава тренутну, лако и брзо пролазну озлојеђеност због ситне штете. Међутим, умјетничка функција овакве клетве тиме није исцрпљена; она је, прије свега, специфичан облик памћења једног минулог, по злу запамћеног времена, кад је још на капији ћуприје постојао чардак искићен хришћанским главама које је одсијцао војни целат Хајрудин, један дебели Анадолац необично вјешт у свом крвавом послу, за кога су касабалије говориле „да има лакшу руку него варошки берберин Мушан” (Andrić 1964: 105). Овакви примјери убједљиво показују колико је клетва, попут већине других усмених врста, важан носилац предањског памћења.

И неки други облици усмено обојених исказа код Андрића могу да имају привидан облик клетве. Такав примјер представља и *смела шала* Наилбега Хамзића из Незука, једног од ријетких чаршијских младића који је имао храбрости да се удвара Фати Авдагиној, љепотици из Вељег Луга: „Дабогда те Мустајбег из Незука невјестом звао!” (Andrić 1964: 122). Брзи одговор на ову младићку шалу долази у облику новосковане пословице: „Хоће, кад Вељи Луг у Незуке сађе!”, али он није ту само зато да би показао домишљатост локалне љепотице; у њему је већ клица скоре трагедије јер ће Фату ова неопрезна ријеч, кад већ не буде могла погазити очеву одлуку да је уда управо за Наилбега, одвести равнo у смрт.

Код Андрића је могуће наћи и описе разноликих обреда, као у неком етнографском приручнику. Такав је опис обреда бајања који врши Смиља Србијанка, гатара и бајалица за цио гласиначки крај, у приповиједи *Змија*:

Мирна и сабрана, она се надносила над ту рану, као да чита у њој. Великим ноктом на палцу десне руке она је с времена на време оцртавала око ране кривудау линију, као неку кружну муњу која има да представља ону црну изломљену пругу што иде низ змијски хрбат. Тихим, мирним гласом жена је једнолично изговарала неке стихове, који су се час јасно разабирали, нарочито у сликовима, час опет губили у молитвеном шапату. Онда је дизала главу и рецитовала полугласно, њишући се над раном: *Подранила Лена рано у недељу, / подранила сено да попласти. / Уједе је змија испод пласта! / Писну плакат Лена, / стаде зборит нана: / Не бој ми се, Ленка, / наћ' ће мајка лека: / од кошуће млека, / од јабукe млека!...* После стихова долази ритмично скандирање потпуно неповезаних и неразумљивих грлених слогова, испрекиданих свечаним закукивањем које је жена упућивала право у рану а затим у даљину, на све четири стране света. Кад је завршила, бајалица се дигла мирно, као да је сад све у најбољем реду, и стала да размотава узао на

крају кратког пешкира и да из њега вади сасушену змијску траву, коју је сада требало расквасити пљувачком и привити на рану (Andrić 2008: 303–304).

Детаљност описа у пуној мјери умјетнички мотивише учинак који тај тешко разумљиви обред има на старију кћерку генерала Радаковића, Агату, осјетљиву и саосјећајну бечку госпођицу која је читавим тим призором ужаснута и искрено хришћански ганута. Њен грчевити плач изазван неразумљивим осјећањем кривице пропратиће знатно мање осјетљива млађа сестра привидно логичним питањем: „Зар вреди због Босне плакати?” (Isto: 306).

Бошко Сувајдић примјећује да се „мотив прорицања судбине јавља у Андрићевим романима само код православне етничке заједнице” (2012: 119). У *Травничкој хроници*, у њеном двадесет и шестом поглављу, постоји епизода у којој је описан обред прорицања. Главни актер је сељак Марко из Џимрија, гатар и пророк, божји човјек и врач, који је након женине смрти постао богомолац, одбио се од куће и пошао по народу да опомиње свијет и погађа будућност:

Ево, крв, од данас па за сто година; и ево још друге стотине половина. Толико видим. Шест нараштаја све прегрштима један другом крв додају. Све хришћанска крв. Биће вријеме, па ће свако дијете књигу учити и писмо знати; људи ће се с краја на крај свијета разговарати и сваку ће ријеч чути, али се неће моћи разумјети. Осилиће се једни људи и заимати блага каква се не памте, али ће им у крви богатство нестати и ни брзина ни вјештина неће им помоћи. Други ће осиромашити и огладнити, да ће сами свој језик јести од глади и зваће смрт да их помори, али ће смрт бити глуха и спора. А и колико роди земља, од крви ће свака храна обљутавити. Крст ће сам од себе потавнит. Тада ће доћи човјек, го и бос, без штапа и без торбе, и засјениће све очи својом мудрошћу, снагом и љепотом, и избавиће људе од крви и силе, и утјешити сваку душу. И цареваће трећи од Тројице (Andrić 2004: 509).

У опис тог народног пророка Андрић је уградио своје богато читалачко искуство етнографске литературе с том тематиком и извео га на јединствен умјетнички начин, посебну пажњу поклањајући језику пророчанстава. На исто тако умјетнички упечатљив начин једно пророштво је уткано и у шесто поглавље романа *На Дрини ћуприја*, а везано је за помало тајновити лик *чиџице* Јелисија из Чајнича, особенака и скитнице, чији је портрет један од најуспјелијих у Андрићевој богатој галерији божјих људи: „Слободно и отворено, као да говори на правом божјем суду, а не пред злим Турцима”, и потпуно несвјестан

опасности која му пријети, тај необични човјек пророкује, управо с почетком Првог српског устанка, да се „време васкрса приближило и, судећи по оном што се чита у књигама и оном што може да се види на земљи и небесима, сасвим је близу. Васкрсава царство, искупљено искушењима и засновано на правди” (Andrić 1964: 99).

О пророцима и пророчанствима Андрић је сасвим сигурно слушао приче старијих људи у свом вишеградском дјетињству, али је исто тако вјероватно да их је касније надограђивао читањем свечасних житија и руске прозе деветнаестог вијека, гдје су чести ликови такозваних јуродивих јунака. Као вид најнепосреднијег књижевног утицаја у том погледу могла би се свакако назначити и приповједна проза Петра Кочића, кога је Андрић високо цијенио и добро познавао, а који је многе своје странице исписао у тону пророчких књига *староставних*.

2.3. Здравнице, лирске и епске пјесме

У Андрићевој прози има и здравица, каткад изразито функционалних у контексту у који су стављене. Неке од најефектнијих налазимо у недовршеном, постхумно штампаном роману, гдје је у једном од посљедњих поглавља у атмосфери сабласног хумора предочено делиријумско лудило, појачано страхом од *страшног брата*, Николе Латаса, потурченог Мустајбега, у коме му навиру полузаборављене ријечи славарице, па он *напија редом, збуњује се и запиње, плачући од јада што га издаје памћење* (Роровић 2012: 108):

И ми о чему гођ радили, ода зла се и муке бранили! Бога се бојали, душе не огријешили, живе помињали, а мртвијем помен чинили! Људима се не омразили, а образ не оцрнили! Душманину се не умолили! Наше слуге не сукратили, да их Бог избави луга простирача и пепела покривача! Ће брат наш још робује и тугује, по звијезди га познали, ми га не издали, већ ... му помагали. Дај, Боже, да се ослободи сваки сужањ и невољник тавнице проклете и тирјанске руке... Да Бог да!” [...] „Здрав Омере, који си до мене! И ти Кокане, ако те допане! (Andrić 1976a: 271–273).

Умјетнички је посебно значајна ова посљедња, шаљива, која се у кошмарној Николиној свијести, управо због имена *страшног брата*, претвара у ужасну опомену да он никада стварно неће постати оно што је привидно постао – турски официр Мустајбег. Као потпуни контраст овим здравицама, које своје умјетничко дејство остварују у трагички назначеном контексту, може се на-

вести примјер из двадесет и трећег поглавља романа *На Дрини ћуприја*, гдје је ријеч о веселом крштењу сина газда-Јанка Гатала, које се унедоглед одгађа сталним здравицама и пићем:

Здрав си, Јанко – виче један комшија – да ти је сретан и дуговјечан син; дабогда ти био дика међу домаћинима и један по један у српском уху, у части и чести, у сваком добру и изобиљу (Andrić 1964: 339).

На примједбу брижног оца да би већ једном требало с капије поћи у цркву, пијана дружина сложено одговара шаљиво-пословички, како би другачије: „Лако ћемо за крштење. Није ни Рагиб-ефендија Боровац крштен па ено га колики је: коњ се под њим савија” (Isto).

У истом контексту, и на потпуно идентичан начин као наведене здравице из *Омерпаше Латаса* функционише у роману и личка сватовска пјесма: *Кре-шталлица кријешти / На поповој лијесци: / Гони попе волове, / Да оремо долове; / Да сијемо шеницу; / Да женимо Грујицу, / Да просимо Милицу* (Andrić 1976a: 272). И она је својеврстан сигнал лудила несретног Николе-Мустајбега, кога је сломило идентитетско двојство, који такав терет, за разлику од брата, није могао истрпјети. На почетку истог романа, поткрај првог поглавља *Долазак*, постоји још једна пјесма коју уз шаргију пјева неки Шерифија, „чувен нарочито по својим шаљивим песмама”: *Кад се жени тиринч-пилав, / Хошафагин син, / Он узима халва-питу, / Баклавину шћер*. Уз њу иде и приповједачки коментар: „Тешко би се дало објаснити у чему је управо било дејство тих песама без неке садржине; па ипак, певач из Бијелог Поља засмејавао је људе свуда где би се појавио” (Isto: 37). И у Шерифовића конаку, у Сарајеву, успио је тај пјевач бар на тренутак да разгали брижне и препаданте бегове, након мучног састанка с Омерпашом и његових отворених злокобних пријетњи. У претходно поменутој епизоди из романа *На Дрини ћуприја*, заједно са чича-Јелисијем страда и деветнаестогодишњи малоумни младић, „неки Миле, инокосан сиромах са Лијеске”, а сва је његова кривица у томе што пјева пјесму за коју не зна, нити може знати, да је у том тренутку непожељна: *Кад Ђорђије млади бег бијаше, / Ђевојка му барјак носијаше*. Несретном младићу је сасвим непозната чињеница да тај дистих сумњивог садржаја представља незнатно прекројену старију љубавну пјесму која је гласила: *Кад Алибег млади бег бијаше, / Ђевојка му барјак носијаше*. Симптоматичан је приповједни коментар који уз ово долази:

У тој великој и чудној борби која се у овој Босни вековима водила између две вере, а под видом вера за земљу и власт и своје сопствено схватање живота и уређење света, противници су отимали један другом не само жене,

коње и оружје, него и песме. И многи је стих прелазио овако од једних другима, као драгоцен плен (Andrić 1964: 101).

Овај коментар само додатно изоштрава значај фрагмената усмене поезије у Андрићевој прози, који су веома бројни и вишеструко функционални, од мотивисања појединих сижејних цјелина па до остваривања специфичне амбијенталне атмосфере. Примјери усмене лирике знатно су бројнији од оних епских и било би их веома тешко системски представити, па зато наводимо само још један карактеристичан примјер из приповијетке *Дан у Риму*, која је дио мини циклуса о једном од најколоритнијих јунака Андрићеве прозе, силовитом и ексцесном Херцеговцу Николи Крилетићу. Дејство јаког вина на тог необичног јунака, изразито склоног пићу и кафанским скандалима, кад се у његовој помућеној свијести помијешају времена и простори, дочарано је управо лирском народном пјесмом у распону од севдалинке до *сремске мрсне* поскочице: *Јеси ли се насавала, / Море, дилбер Анђелијо-о!; ...девојчице, / Чија ли си ти? / Ја сам сека из Осека, / Трговачка кћи* (Andrić 2008: 13).

Рјеђи случајеви активирања фрагмената епске поезије у Андрићевој умјетничкој прози могу се на репрезентативан начин представити епизодом из трећег поглавља романа *На Дрини ћуприја* у којој се говори о неком Црногорцу, гуслару, који се ненадано нашао међу кулучарима и који свима непрестано доказује „како му образ не подноси ово аргатовање”. Његова пјесма уз гусле (а пјева *Удају сестре Душанове*; наведено је десет почетних стихова), ноћу у некој појати и тајно, да Турци не дочују, међу гладном, исцрпљеном и промрзлом српском рајом чини истинско чудо:

Сељаци се све више збијају око гуслара, али без најмањег шума; дах им се не чује. Сви трепћу очима, удивљени и заблештени. Трнци пролазе уз леђа, кичме се исправљају, груди надимају, очи сјају, прсти се на рукама шире и грче, и мишићи на вилицама стежу. Црногорац везе и кити све брже и брже, све лепше и смелије, а мокри и расањени кулучари, занесени и неосетљиви за све остало, прате песму као сопствену, лепшу и светлију судбину (Andrić 1964: 43).

Овакав преображај који чини епска пјесма као облик предањског памћења некадашње српске славе и господства, искористиће одрешити Радисав са Уништа да међу усхићеним слушаоцима нађе сараднике на тајном ноћном послу рушења градње, пустивши глас међу народ да вила руши грађевину и „не да моста на Дрини”. На концу те епизоде долази уобичајени коментар, који нам је важан због елемената имплицитне поетике:

Народ лако измишља приче и брзо их шири, а стварност се чудно и нераздељиво меша и преплиће са причама. Сељаци који су ноћу слушали гуслара причали су да је вила која руши градњу поручила Абидаги да неће престати са рушењем док не узидају у темеље двоје деце близнади, Стоју и Остоју по имену. И многи су се клели да су видели сејмене како по селима траже такав пар деце. (Сејмени су заиста обилазили, али нису тражили децу него су по Абидагином налогу прислушкивали и распитивали по народу не би ли сазнали ко су ти непознати људи који руше мост (Isto: 45).

Осим што нам добрим дијелом открива Андрићев начин комбиновања усмене предаје са романескном фикцијом, овај коментар функционално активира још једну познату епску пјесму – *Зидање Скадра*.

3. Закључак

Предочена анализа, мада заснована на ограниченом узорку и сведена тек на изразито карактеристичне примјере, показује интензивно присуство и велику поетичку важност усменог наслеђа у Андрићевој приповједној прози. Андрић је снажно осјећао надмоћ књижевне усмености и посветио јој је достојну умјетничку пажњу. Вјероватно да нема ниједне врсте усменог наслеђа коју он није активирао у својим приповијеткама и романима. Као типичан представник гномског стила, најчешће се ослањао на народне изреке и пословице, у којима је најочитије похрањена вјековна народна мудрост, а њу је Андрић посебно уважавао. Ту су још, веома често и у изворном усменом облику, узречице, анегдотски фрагменти, дијелови лирских и епских пјесама, клетве, здравице, бајалице, пророштва, а понегдје се могу наћи и типично народске, безазлене псовке. Све су те усмене врсте код њега по правилу умјетнички функционалне, и то у толикој мјери да се с правом може рећи да је присуство усмености у свом најширем одређењу једна од најважнијих карактеристика Андрићеве умјетничке прозе.

Извори

1. Андрић, Иво (1964), *На Дрини ћуприја*, Београд: Просвета.
2. Андрић, Иво (1976), *Знакови поред пута*, Београд: Просвета.
3. Andrić, Ivo (1976a), *Omerpaša Latas, Sabrana djela Ive Andrića*, knjiga šesnaesta, Sarajevo: Svjetlost.
4. Andrić, Ivo (1986), „Istorija i legenda (Nešto o stilu i jeziku)”, *Sabrana djela Ive Andrića*, knjiga dvanaesta, Sarajevo: Udruženi izdavači.

5. Andrić, Ivo (1986a), „Umetnik i njegovo delo (O Vuku kao piscu)”, *Sabrana djela Ive Andrića*, knjiga trinaesta, Sarajevo: Udruženi izdavači.
6. Andrić, Ivo (2004), *Travnička hronika*, Beograd: Dereta.
7. Андрић, Иво (2008), *Сабране приповетке*, Београд: Завод за уџбенике.
8. Андрић, Иво (2008а), *Проклета авлија*, Београд: Завод за уџбенике.

Литература

1. Бован, Владимир (1981), „Народне умотворине у Андрићевом делу”, *Дело Иве Андрића у контексту европске књижевности и културе*, зборник радова (главни уредник Драган Недељковић), Београд: Задужбина Иве Андрића у Београду.
2. Живковић, Драгиша (1956), „Неколико стилских одлика прозе Иве Андрића”, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, књига I, Нови Сад: Филозофски факултет Нови Сад.
3. Зуковић, Љубомир (1976), *Иво Андрић према усменој књижевности*, Радио-Сарајево – Трећи програм, бр. 12/13.
4. Кољевић, Светозар (2005), *Вјечна зубља. Одјеци усмене у писаној књижевности (Андрићеве романи и народна књижевност – У знаку ироничних сновиђења)*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
5. Кољевић, Никола (2012), „Андрићево ремек-дело”, *Дела Николе Кољевића*, том III, Бања Лука – Београд: АНУРС – Службени гласник.
6. Недић, Владан (1962), „Иво Андрић и народна књижевност”, *Иво Андрић*, зборник радова (приредио Војислав Ђурић), Београд: Институт за књижевност и уметност.
7. Поповић, Ранко (2012), *Горка ведрина Истока. Хумор у Андрићевим романима*, Бања Лука: АРТ-ПРИНТ.
8. Поповић, Ранко (2017), *Читати и бити. Књижевне анализе (Знамења Андрићевог романа „На Дрини ћуприја”)*, Бања Лука: Друштво наставника српског језика и књижевности Републике Српске.
9. Сувајић, Бошко (2012), *Дновиде воде. Фолклорни елементи у српској књижевности*, Нови Сад: Orpheus.

Tijana R. Popović
University of Banja Luka
Faculty of Philology

SHORT FORMS OF ORAL LITERARY TRADITION IN ANDRIĆ'S FICTION

Summary

Oral literature is a significant part of written literary tradition, particularly when it comes to writers such as Ivo Andrić who often tend to thematise the historical past and folk culture. In his opus, oral literature emerges throughout various forms and it has different artistic functions. In this paper, the focus is on short forms of oral literary tradition in his fiction. The emphasis is on concrete examples of short forms in his novels and short stories, such as catchphrases, sayings, proverbs, curses, spells, predictions, toasts, alongside the cursory review of both lyric and epic oral poetry. The purpose of this paper is to highlight the multifunctionality of different modes of oral literary heritage in Andrić's prose oeuvre.

► **Keywords:** Ivo Andrić, oral literature, short forms, novel, short story.

Primary sources

1. Andrić, Ivo (1964), *Na Drini ćuprija*, Beograd: Prosveta.
2. Andrić, Ivo (1976), *Znakovi pored puta*, Beograd: Prosveta.
3. Andrić, Ivo (1976a), *Omerpaša Latas, Sabrana djela Ive Andrića*, knjiga šesnaesta; Sarajevo: Svjetlost.
4. Andrić, Ivo (1986), „Istorija i legenda (Nešto o stilu i jeziku)”, *Sabrana djela Ive Andrića*, knjiga dvanaesta, Sarajevo: Udruženi izdavači.
5. Andrić, Ivo (1986a), „Umetnik i njegovo delo (O Vuku kao piscu)”, *Sabrana djela Ive Andrića*, knjiga trinaesta, Sarajevo: Udruženi izdavači.
6. Andrić, Ivo (2004), *Travnička bronika*, Beograd: Dereta.
7. Andrić, Ivo (2008), *Sabrane pripovetke*, Beograd: Zavod za udžbenike.
8. Andrić, Ivo (2008a), *Prokleta avlija*, Beograd: Zavod za udžbenike.

References

1. Bovan, Vladimir (1981), „Narodne umotvorine u Andrićevom delu”, *Delo Ive Andrića u kontekstu evropske književnosti i kulture*, zbornik radova (glavni urednik Dragan Nedeljković), Beograd: Zadužbina Ive Andrića u Beogradu.

2. Koljević, Svetozar (2005), *Vječna zublja. Odjeci usmene u pisanoj književnosti (Andrićevi romani i narodna književnost – U znaku ironičnih snoviđenja)*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
3. Koljević, Nikola (2012), „Andrićevo remek-delo”. *Dela Nikole Koljevića*, tom III, Banja Luka – Beograd: ANURS – Službeni glasnik.
4. Nedić, Vladan (1962), „Ivo Andrić i narodna književnost”, *Ivo Andrić*, zbornik radova (priredio Vojislav Đurić), Beograd: Institut za književnost i umetnost.
5. Popović, Ranko (2012), *Gorka vedrina Istoka. Humor u Andrićevim romanima*, Banja Luka: ART-PRINT.
6. Popović, Ranko (2017), *Čitati i biti. Književne analize (Znamenja Andrićevog romana „Na Drini ćuprija”)*, Banja Luka: Društvo nastavnika srpskog jezika i književnosti Republike Srpske.
7. Suvajdžić, Boško (2012), *Dnovide vode. Folklorni elementi u srpskoj književnosti*, Novi Sad: Orpheus.
8. Zuković, Ljubomir (1976), *Ivo Andrić prema usmenoj književnosti*, Radio-Sarajevo – Treći program, br. 12/13.
9. Živković, Dragiša (1956), „Nekoliko stilskih odlika proze Ive Andrića”, *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, knjiga I, Novi Sad: Filozofski fakultet Novi Sad.

Preuzeto: 30. 9. 2019.
Korekcije: 13. 3. 2020.
Prihvaćeno: 15. 3. 2020.